

Středověký olověný amulet z hradiště Dřevíč (k. ú. Kozojedy, o. Rakovník)

A medieval lead amulet from the Dřevíč hillfort in Central Bohemia

Kateřina Blažková – Zdeněk Šámal – Daniela Urbanová –
Konrad Knauber – Dalibor Havel

V roce 2014 byl při pravidelných průzkumech stavu orané plochy a erodovaných zalesněných svahů polykulturního hradiště v poloze Na Dřevíči u Kozojed (o. Rakovník) nalezen detektorem kovů olověný amulet s vyrytým latinským textem. Tento předmět dosud nemá v českém prostředí analogie a jeho určení proběhlo na základě srovnání s nálezy olověných destiček s latinskými texty z německého a skandinávského prostředí z 11.–13. století, jež byly ve většině případů za účelem přečtení rozloženy. V tomto příspěvku prezentujeme okolnosti a kontext nálezu, výsledky mikroskopického pozorování, popis amuletu a výsledky materiálových analýz, včetně vytvoření modelových vizualizací struktury olověné tabulky, překlad a komentář latinského textu a jeho zasazení do širšího kontextu analogických nálezů z Evropy. Prováděné analýzy zároveň otevírají problematiku nedestruktivního zkoumání artefaktů výjimečných svým provedením. Obvyklé postupy rozvinutí olověného plechu jsou invazivní a neumožňují zachovat autenticitu předmětu v jeho původní složené podobě.

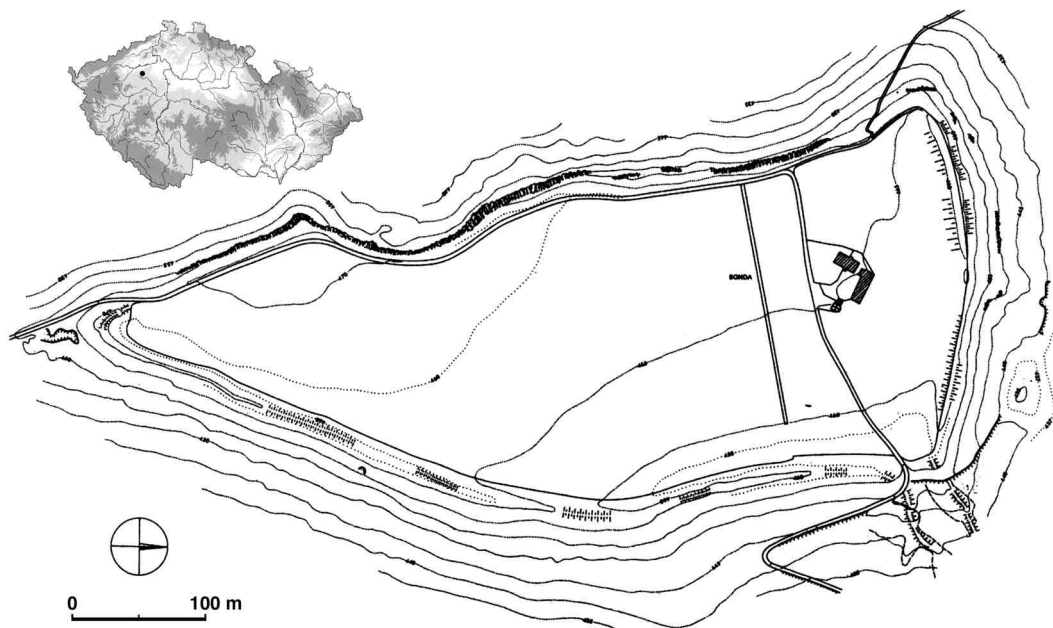
raný středověk – hradiště – křesťanský amulet – spektrální analýza – paleografický rozbor – adiuro – alb (elf) – pozdní karolínská minuskula – Čechy

A lead amulet with an engraved Latin inscription was discovered in 2014 during regular investigations of the ploughed land and eroded wooded hillsides of the multicultural hillfort at the Na Dřevíči site (Rakovník district). Without parallels thus far in the Bohemian environment, the artefact was identified on the basis of comparisons with finds of lead tablets with Latin texts from German and Scandinavian sites of the 11th–13th century, which were usually unfolded after their discovery for the purpose of reading. This article presents the circumstances and context of the find, the results of microscopic observations, the description of the amulet and the results of material analyses, including the creation of model visualisations of the structure of the lead tablet, a translation and commentary of the Latin text and its placement into the broader context of parallel finds from Europe. The conducted analyses also raise the issue of the non-destructive investigation of singular finds. The usual methods for unfolding the lead sheet are invasive and do not permit the preservation of the authenticity of the artefact in its original folded form.

Early Middle Ages – hillfort – Christian amulet – spectral analysis – palaeographic analysis – adiuro – alb (elf) – late Carolingian minuscule – Bohemia

1. Úvod

Opevněná poloha na náhorní rovině zvané pomístním jménem Na Dřevíči je archeologickou polykulturní lokalitou. Její význam pro širší území ukazují starší, ale i nejnovější nálezy, jež dokládají průběžné osídlení lokality od mladší doby kamenné po pozdní středověk s obzvláště významnou etapou v raném středověku. Tato kulturní památka byla však dosud archeologicky zkoumána jen minimálně. Ve sbírkách muzeí v Lounech a v Rakovníku se nacházejí menší soubory předmětů ze starších náhodných nálezů, nejčastěji bez náleзовých

Obr. 1. Podoba nepravidelného trojúhelníku náhorní roviny Na Dřevíči (k. ú. Kozojedy, okr. Rakovník) s úzkým vstupním sedlem na jihu (tzv. Železná brána) a s vyznačenou sondou A. Knora z roku 1950 (dle J. Bubeníka 1988, obr. 16).

Fig. 1. The irregular triangle of the Na Dřevíči plateau (Kozojedy cadastre, Rakovník district).

okolností, popř. z povrchových sběrů (pozlacený závěsek s gryfem, keramický hrnec s násobnou vlnicí v podhrdlí, množství keramických zlomků apod.). V posledních patnácti letech bylo však archeology evidováno větší množství nelegálních zásahů amatérských hledačů, přičemž nálezy do příslušného muzea častěji odevzdávány nebyly.

Lokalita, která je součástí opukového masivu Džbán, se nachází ca 2 km jihovýchodně od obce Kozojedy. Trojúhelníková plošina o rozloze 11 ha se směrem k jihu postupně zužuje a je zde oddělena táhlým úzkým sedlem, zvaným Železná brána, od Pšanské vyvýšeniny (obr. 1). Tady se nachází nejvýše položený bod plošiny s nadm. výškou 497 m. Na západě je plocha chráněna značně erodovanou hranou, ze které spadá svah do údolí Pochvalovského potoka. Podél této ostré hrany vede hradištěm přístupová polní cesta až ke kapli sv. Václava, zatímco na severu a východě polohy hrany přirozených svahů údolí Vinařického potoka kopíruje dochované valové opevnění neznámého stáří. Hrany a nejbližší okolí Dřevíčské plošiny jsou hustě zalesněny. Tyto lesy jsou intenzivně hospodářsky využívány, a častá lesní těžba je proto vedle zemědělské činnosti a nelegálních hledačských zásahů dalším důvodem ke zvýšené pozornosti archeologů.

Plošina hradiště je v severní čtvrtině přefata cestou vedoucí kolem barokní kaple sv. Václava a sousední budovy bývalé hájovny. Zatímco jižní tři čtvrtiny plochy jsou intenzivně využívány jako orná půda, majitel jediného obytného stavení na hradišti využívá svoje pozemky na sever od obecní cesty částečně jako pastviny pro ovce a na zbylé části vysadil v roce 2012 japonské topoly, čemuž předcházela jeden z prvních zdejších záchraných výzkumů (obr. 2).

Obr. 2. Pohled na oranou plochu hradiště v severní části polohy těsně před výsadbou japonských topolů v roce 2012. Stromy po pravé straně snímku kopírují valové opevnění (foto K. Blažková).
 Fig. 2. View of the ploughed surface of the hillfort in the northern part of the location just before the planting of Japanese poplars in 2012. The trees along the right side of the photo copy the rampart.

Nejstarší zprávou o Dřevíči je Kosmova zmínka o „velmi pevném“ hradu v souvislosti s boji Přemyslovců o vládu v Čechách v roce 1002: „... *munitissimum castrum nomine Drevic*“ (Bretholz ed. 1923, 64). Hradiště lze zřejmě považovat v tomto období za hradecké správní centrum kraje. Z tohoto důvodu se také předpokládá, že na místě dnešní barokní kaple původně stál raně středověký kostel. Tomu nasvědčuje kromě pozdně hradištních a středověkých pohřbů nalezených před kaplí i opuková dlažba odkrytá před vchodem do kaple v hloubce asi 60 cm (Sábl 1973). O konci Dřevíče jako přemyslovského správního hradu se mluví už v roce 1135 a další zprávy pocházejí až ze 14. století, kdy na Dřevíči existovalo proboštvství Sázavského kláštera (Sedláček 1998, 168). Během husitských válek byl kostel nejspíš vyrabován a v 17. století zcela zbořen. Na jeho místě byl vybudován nový kostel sv. Václava, jehož loď byla zbourána v roce 1893 (Ševětínský 1905, 5–7). Pozůstalý presbytář tvoří dnešní kapli stejného zasvěcení.

2. Nástin historie výzkumu

Přestože bylo hradiště dosud odborně zkoumáno jen ve velmi malé míře, v rámci rešerše dosavadních archeologických aktivit evidujeme četné doklady archeologického zájmu od 2. poloviny 19. století. Řada nálezů z různých období pravěku a středověku dokládá osídlení polohy do počátku novověku. Z 19. století pocházejí záznamy o zuhelnatělých dřevěch nalezených při odbourávání horní a střední části valů, z čehož předpokládáme, že valy měly hlinitý základ zpevněný dřevem, pravděpodobně byly obloženy čelní vápencovou kamennou

plentou a zevnitř opět dřevem (Wocel 1868, 429). J. N. Woldřich (1889, 104) při stavbě sakristie kaple sv. Václava v roce 1883 zaznamenal kostrové hroby s kamennými náhrobky. Pohřebiště u kostela popsal také J. L. Pič (1909, 266). Počátkem 20. století se začala polohou Na Dřevíči zabývat řada badatelů (např. Prokop 1911, 26), ale případné tehdejší nálezy jsou dnes nezvěstné, jako např. bronzové enkolpion (Čtverák et al. 2003, 150). V roce 1950 položil A. Knor ve vzdálenosti 40 m jižně od kostela sondu, jež přetala plošinu ve směru Z–V. Sondáž ověřila existenci pozdně hradištního a vrcholně středověkého hřbitova (Knor 1950a; 1950b), o němž hovoří už zprávy z 19. století (Bubeník 1988, 186). V 70. letech 20. století se na Dřevíči zaměřil regionální badatel V. Šábl a z povrchových sběrů získal velké množství keramických zlomků, převážně z pozdní doby bronzové a halštatské (Kabát – Moucha 1975, 61). V roce 1972 zde prováděl záchranný výzkum J. Bubeník, který se zasloužil o první odborné zhodnocení lokality (Bubeník 1975, 81). Kromě letecké prospekce Z. Smrže (1991) se další odborná pozornost hradišti vyhnula.

3. Nové nálezy z hradiště

Archeologické oddělení Muzea T. G. M. Rakovník provádí od roku 2001 jednou až dvakrát ročně pravidelný monitoring a fotodokumentaci stavu kulturní památky, přičemž před jarním setím či po podzimní orbě jsou na orné půdě rovněž sbírány povrchové nálezy především četných keramických zlomků. Jejich datace spadá převážně do středohradištního až mladohradištního období.

Vzhledem k záchraně, evidenci a dokumentaci především kovových nálezů, které pocházejí z nelegálních výkopů amatérských hledačů s detektory kovů, se v posledním desetiletí podařilo získat do sbírky rakovnického muzea významné nálezy. Jedná se především o dvě časně slovanské mosazné šatní spony z počátku 7. století (Droberjar – Stolz 2005, 523–530). V roce 2012 bylo k dokumentaci získáno také 14 dalších náhodně objevených kovových předmětů z hradiště. Nejpočetnější soubor tvoří deset esovitých záušnic datovatelných do 2. poloviny 10. a 11. století, z nichž jedna je pozlacená a jedna stříbrná. Unikátními nálezy jsou zlomek bronzového litého kování a stříbrná perla zdobená granulovanými kroužky. Perla je zřejmě hrobového původu a na základě analogií je pravděpodobné, že byla vyrobena ve 2. polovině 10. až v 1. polovině 11. století. Nejlépe zařaditelným nálezem je stříbrná mince Jindřicha II. (typ s kaplicí), ražená v Nabburgu v letech 967–976 (Profantová – Stolz – Videman 2012). Podobně se do rukou odborníků dostal v roce 2009 také zlatý byzantský solidus Konstantina VII. Porfyrogeneta, Romana I. a Christofora, ražený v Konstantinopoli mezi lety 921–931 (váha 4,13 g; Profantová 2009), a stříbrná mince vévody Arnulfa, ražená okolo roku 916 asi v Salzburku (Veselý 2005, 142). Spolu s nálezem zlaté byzantské mince a dvěma relikviářovými křížky – enkolpii cizího původu (počítáno i s výše zmíněným dnes nezvěstným, viz kap. 2) ukazují tyto nálezy na existenci elitního prostředí v 10.–11. století.

Nejnovější průzkumy rakovnického muzea realizované po orbě na plošině hradiště přinesly jak doklady dosud chybějící etapy osídlení v době římské (nález části bronzové spony, nepubl.), tak nálezy potvrzující nějakou formu využití lokality ve starších obdobích zemědělského pravěku (bronzová šípka, nůž a jehlice). Její význam v raném středověku pak znovu doložily nálezy drobných pozlacených kování s ornamentální výzdobou (šatní ozdoby nebo kování opasků), bronzové zdobené kování staromadařské proveniencie (dle určení

Obr. 3. Bronzové trojúhelníkové kování pochvy nože z 11.–13. století (?) z prostoru orané plochy hradiště (dle K. Knaubera). Foto na obr. 3–4, 6, 8, 12–14 D. Blažek.
Fig. 3. A bronze triangular fitting from the scabbard of a knife from the 11th–13th century (?), from the ploughed area of the hillfort (after K. Knauber).

Obr. 4. Blíže nedatovaná pozlacená stříbrná ozdoba zdobená technikou niello z prostoru pod severním svahem hradiště.
Fig. 4. A gold-plated silver ornament decorated using the niello technique, found below the northern slope of the hillfort; without a more precise dating.

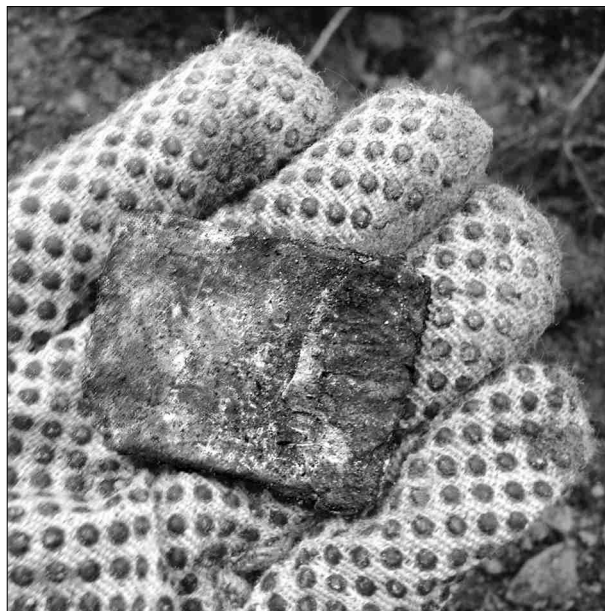
N. Profantové) a další dvě bronzové záušnice. Na celé ploše hradiště se pak vyskytují ve větším množství blíže nedatované olověné slitky a kolečka se středovým otvorem, jež dokládají úzkou řemeslnou specializaci zaměřenou na zpracování a využívání olova na hradištích. Vzhledem k jejich četnému výskytu na dalších hradištích ve vrstvách raného středověku (např. Libice) lze předběžně tyto aktivity spojovat právě s 10. a 11. stoletím (Blažková 2014, 53).

Při jednom z povrchových průzkumů detektory kovů pod vedením rakovnického muzea byl v dubnu 2013 po hluboké orbě na ploše hradiště nalezen také zlomek stříbrného sámánovského dirhamu datovaný do začátku 2. poloviny 10. století (Blažková et al. 2014). Ze souboru nálezů z průzkumů orané plochy hradiště z následujícího roku pochází zahnuté bronzové trojúhelníkové kování s drobnými vpichy po obvodu, předběžně určené na základě německých analogií jako kování pochvy nože z 11.–13. století (obr. 3). Severní svah hradiště vydal zlacený polokulovitý předmět, původně s jedním zachovaným poutkem¹ zdobený technikou niello (obr. 4). Předběžná datace předmětu (část šatní spony?, ozdoba hlavice meče či pochvy?) se znaky druhotného použití (upilování v místě pro jedno ze čtyř poutek) se pohybuje v rozmezí od 6. do 10. století. Stylizace ryté výzdoby odkazuje nejvíce k anglosaským nebo vikinským vzorům, motiv propletených linií a rýh však postrádá pro vikinský styl typické zakončení zvířecími hlavami a hledání analogií ve skandinávských zemích rovněž odkazuje k předvikinským dekorům 6. a 7. století.²

Dne 24. května 2014 se v nejbližším okolí polohy Na Dřevíči uskutečnil orientační detektorový průzkum zaměřený na erodované svahy hradiště. Přítomnost předmětu z barevného kovu byla detekována v místě lesní těžby na západním svahu ca 320 m pod hranou hradiště. Po vyjmutí z hloubky přibližně 20 cm se ukázalo, že jde o nevelký (3,4 × 4,3 cm) olověný

¹ V červnu 2014 bylo na místě nálezu dohledáno ještě jedno odlomné poutko.

² Za konzultace děkujeme Johnu Ljungkvistovi z univerzity v Uppsale a Anne Pedersen z Nationalmuseet v Kodani.

Obr. 5. Olověný amulet bezprostředně po vyzvednutí z lesní hrabanky v květnu 2014 (foto Z. Šámal).

Fig. 5. The lead amulet immediately after being lifted from the leaves in May 2014.

Obr. 6. Detailní fotografie amuletu po vyčištění s patrným textem *callidi diaboli* v horní části.

Fig. 6. A detailed photograph of the amulet after cleaning, with the apparent text *callidi diaboli* in the upper part.

Obr. 7. Místo nálezů po lesní těžbě na svahu pod západní hranou hradiště (patrná v horní části snímku; foto K. Knauber).

Fig. 7. Location of the find following the felling of trees on the slope below the western edge of the hillfort.

artefakt vzniklý složením plechu do záměrně pravidelného obdélného tvaru. Větší část vnějších ploch předmětu byla korozí téměř zničena, jedna strana z ca 85 %, druhá ca ze 40 % (obr. 5). Po šetrném umytí nálezů a odstranění mechanických nečistot pod proudem vody začalo být na odkrytých plochách pod korozí zničenými vnějšími stěnami patrné ryté písmo karolínskou minuskulí. Následně byla na základě konzultace s Janem Hrdinou (Archiv hlavního města Prahy) přečtena zásadní část textu na druhém řádku *callidi diaboli ...* (Istivého ďábla), jež naznačila, že by se mohlo jednat o středověký křesťanský text (obr. 6).

Artefakt se nacházel ve svahu ca 15–20 cm nad hranicí podloží. Hrabanku tvořila vrstva jehličí. Porost zde sestával ze vzrostlých smrků a náletu. Charakteristika daného prostoru od začátku vzbuzovala otázku, zda artefakt – magický předmět – byl ve svahu pod hradištěm náhodně ztracen, záměrně uložen, nebo zda jde o druhotnou polohu, do níž se předmět sesunul z původního hrobového kontextu na plošně hradiště v souvislosti s erozní činností na prudkém svahu, již podpořila v 19. a na začátku 20. století selská těžba opuky ze strmé západní stěny (na této straně není dnes patrné pokračování valového opevnění, obr. 7).

4. Popis amuletu

Na základě mikroskopických snímků a detailních makro fotografií bylo možné částečně vizualizovat strukturu amuletu. Velikost amuletu ve složené podobě činí 3,4 × 4,3 cm, tloušťka olověného plechu, ze kterého je vyroben, nepřesahuje 0,5 mm, celková tloušťka amuletu se pohybuje v rozmezí 3,5–7 mm. Hmotnost amuletu je 40 g. Tenký plech byl

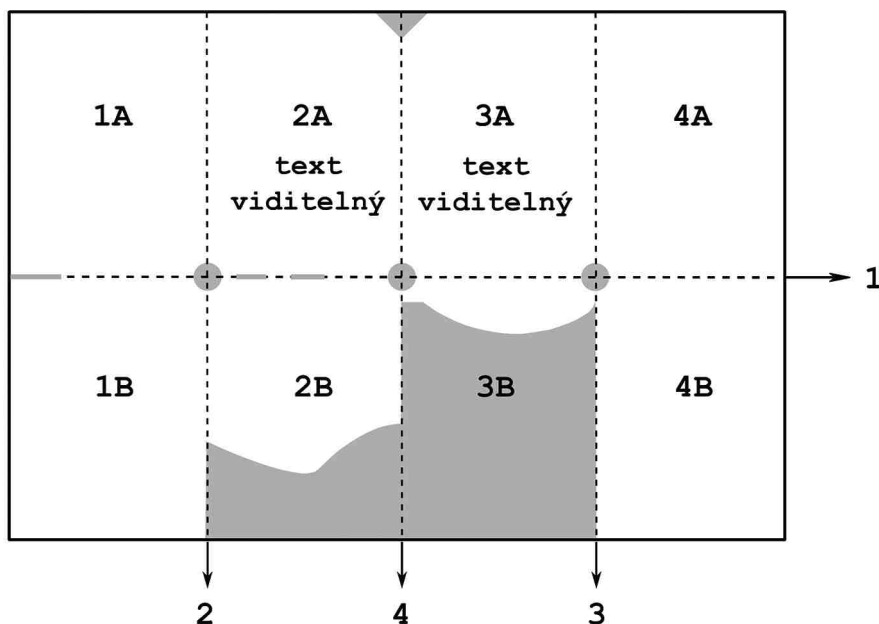
Obr. 8. Fotografie ukazuje postup skládání oloveného plechu.
Fig. 8. The photograph shows the folding scheme of the lead sheet.

složen velmi těsně a jednotlivé vrstvy jsou v místech skladův v různém rozsahu narušeny korozí, popřípadě obaleny korozními produkty. Přesto lze vizuálně stanovit počet vrstev na osm, po jejichž rozložení by plech dosahoval rozměrů ca 12 × 8 cm (*obr. 8*).

Postup složení oloveného plechu je na stranách patrný, takže lze odvodit, že byl nejprve přeložen na polovinu odshora dolů, poté ze stran na polovinu ke středu a nakonec ještě v samotném středu přeložen napůl. Pokud předpokládáme, že byl plech před složením popsán ochrannou formulí zleva doprava odshora dolů, pak se latinský text amuletu po složení do finální podoby musel ocitnout ve vrstvách spočívajících na sobě tak, že písmo je jednak částečně vzhůru nohama (horní polovina byla přehnutá dolů: *obr. 9*, sklad č. 1), jednak stranově převrácené (přeložení ze stran ke středu – sklad 2 a 3 – a závěrečný sklad 4 – uprostřed: *obr. 9*). Korozi zničené vnější plochy amuletu (jedna téměř zcela a jedna z menší poloviny) by měly zaujímat v rozložené podobě dva obdélníky ve spodní polovině uprostřed (*obr. 9*, pole 2B a 3B), zatímco dvě pod nimi na amuletu částečně viditelné vrstvy s písmem bychom viděli nad nimi v horní polovině uprostřed tak, že zleva doprava na sebe text navazuje *obr. 9*, pole 2A a 3A).

5. Spektrální analýzy materiálu amuletu

V roce 2014 byla na Vysoké škole báňské Technické univerzity v Ostravě provedena mikroanalýza pomocí Ramanova spektrometru. Ze získané spektrometrie je patrná povrchová oxidace amuletu, jehož povrch je pokryt korozními produkty, konkrétně oxidem olovnatým. Na povrchu vzorku je možná rovněž přítomnost dalších složek, které však nebyly detekovány, poněvadž jsou touto metodou neměřitelné. Kromě toho zde byly zhotoveny mikroskopické snímky, které jednoznačně potvrzují, že text byl do oloveného plechu vyrytý ostrým tenkým hrotem, kterým vznikly vrypy o šířce do 0,3 mm a hloubce ca 0,1 mm (*obr. 10*). Předpokládáme proto, že šlo nejspíše o kovový hrot.

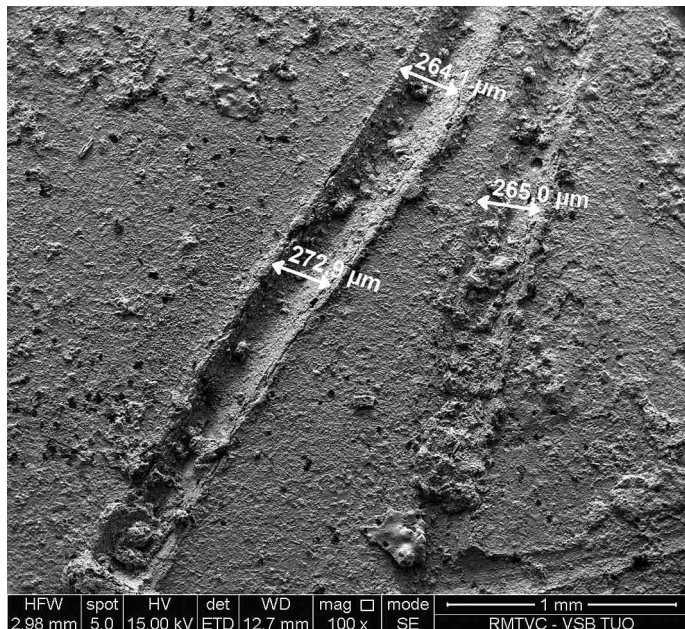

Obr. 9. Schéma postupu skládání olověného plechu: nejprve byl plech přeložen na polovinu odshora dolů, tj. horizontálně (1), poté ze stran na polovinu ke středu, tj. vertikálně (2 a 3) a nakonec ještě v samotném středu přeložen napůl horizontálně (4). Viditelné části textu amuletu se nacházejí v poli 2A a 3A, korozí zcela zničené chybějící části plechu v poli 2B a 3B.

Fig. 9. A diagram of the procedure for folding the lead sheet: the sheet was first folded in half from the top down, i.e. horizontally (1), then from the sides halfway to the middle, i.e. vertically (2 and 3) and finally at the very centre folded in half vertically (4). The visible parts of the amulet text are located in field 2A and 3A, while the missing parts of the sheet in fields 2B and 3B are destroyed completely by corrosion.

V roce 2015 byla v Laboratoři rentgenové difraktometrie a spektrometrie Vysoké školy chemicko-technologické v Praze provedena rentgenová fluorescenční analýza (RFA). Laboratoř provádí stanovení fázového složení metodou rentgenové (RTG) difrakční analýzy spočívající v měření a vyhodnocování difrakčních záznamů a prvkového složení metodou rentgenové fluorescenční analýzy. Nejširší využití nalézá rentgenová difrakční analýza v charakterizaci pevných látek anorganického i organického původu. Rentgenová prášková difrakce je nepostradatelnou metodou ke studiu korozních procesů, syntézy a studia polovodičových a keramických materiálů, katalyzátorů a farmaceutických preparátů. V případě rentgenové práškové difrakce se nejedná o stopovou analýzu, měření je nedestruktivní a vzorek je možné po analýze dále použít, aniž by byl znehodnocen. Vzhledem k překryvům difrakčních linií přítomných krystalických fází byla však i tato semikvantitativní analýza zatížena značnou chybou (Maixner 2015).

Obě analýzy potvrdily standardní, tedy téměř 90% obsah olova, jehož oxidy v důsledku dlouhodobého pobytu v zemi způsobily značnou korozí povrchu amuletu. Naznačily tak obtížnost případného invazivního zkoumání spojeného s rozložením artefaktu. Proto je nutné hledat nové metody, vedoucí k přečtení zbývajících textu ukrytého uvnitř a předmět šetrně konzervovat.

Obr. 10. Snímek ze skenovacího mikroskopu zachycující hloubku a tvar vrypů (VŠB TU Ostrava).

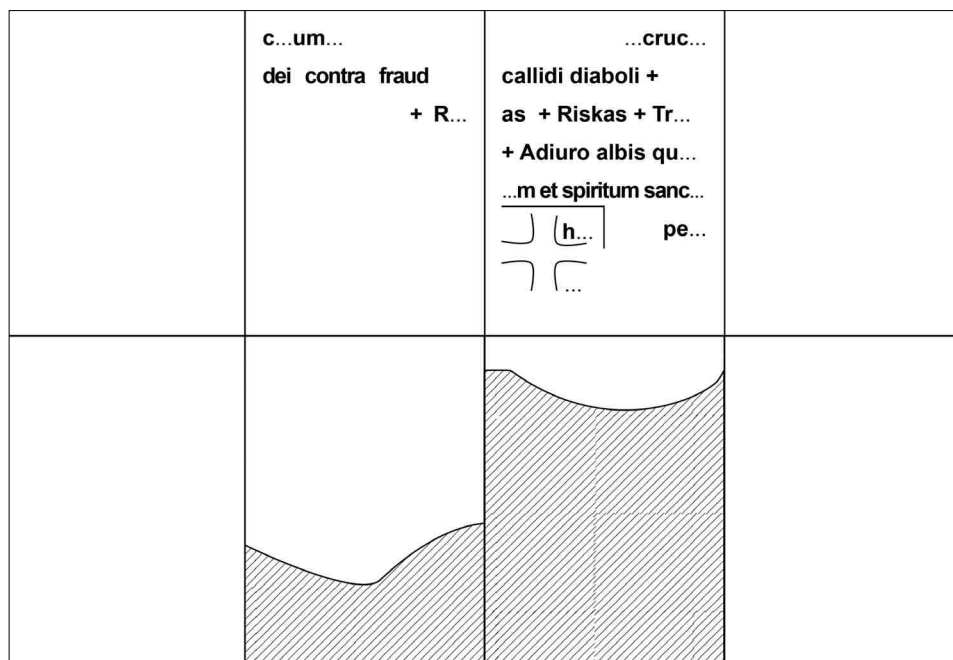
Fig. 10. Image from a scanning microscope capturing the depth and shape of incisions (Technical University of Ostrava).

K přesnější analýze tohoto jedinečného dokladu křesťanských magických praktik ve středověké Evropě bude nezbytné pokusit se přečíst celý nápis vyrytý do destičky pokud možno neinvazivní metodou, např. tomografickým měřením. Možnosti této analýzy jsou však limitovány velkou hustotou olova, které tlumí rentgenové záření. Nápis však má, jak se ukázalo v případech německých a severských analogií, pro tento amulet klíčový význam. Může objasnit přesný účel předmětu, poskytnout informace o jeho majiteli a také jej přesněji zařadit do dobového kontextu magických předmětů. Informace obsažené v textu amuletu by nás mohly dovést také k místu jeho vzniku. I přes doklady zpracování olova na hradě Dřevíč v raném středověku (olověná kolečka se středovým otvorem) je pravděpodobné, že místo jeho vzniku lze předpokládat mimo české prostředí.

6. Text amuletu

Křesťanský amulet v podobě malé, složené destičky z olova s latinským nápisem z hradě Dřevíč je v českých zemích zatím jediným dosud známým předmětem svého druhu. Olověné a pergamenové amulety měly svého nositele chránit před nemocemi a zlými duchy. Bývaly uloženy v plátěném pouzdře a nosily se přímo na těle. Z Evropy (především z Německa a ze Skandinávie) jich dnes známe šest desítek, přičemž v posledních letech došlo k novým objevům především v Německu. Latinské křesťanské amulety na olovu s ochrannou nebo léčitelem funkcí se začínají v Evropě objevovat již od 4. století n. l.³

³ Viz např. olověný amulet z West Deeping v Británii – na ochranu dělohy (Tomlin 1997, 291–293); zda se jedná o (již) křesťanský artefakt, je vzhledem k dataci i obsahu textu sporné.

Obr. 11. Nákres předpokládané podoby amuletu v rozloženém stavu s viditelným textem (J. Radosavljević/K. Knauber).

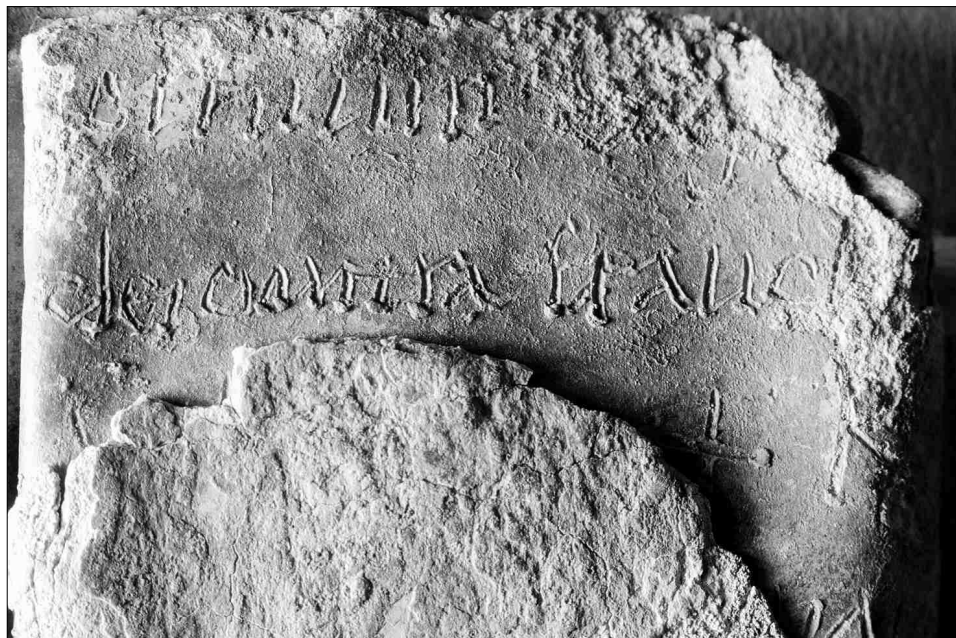
Fig. 11. Drawing of the assumed appearance of the amulet in its unfolded state with the visible text (J. Radosavljević/K. Knauber).

Jmenujme např. amulet na ochranu proti zlým duchům z Trogiru v Chorvatsku, datovaný do 6.–7. století n. l.⁴ V poslední době byly publikovány nové i starší nálezy těchto magických předmětů z Německa (viz *Muhl – Gutjahr 2013*) – jde o celkem 13 popsaných olověných destiček datovaných do 11.–13. století, v Landesmuseum für Vorgeschichte v Halle je uloženo dalších osm dosud nepublikovaných nálezů.⁵

Olověná destička z hradiště Dřevíč nepochybně patří k tomuto typu amuletů, způsob konstrukce, rozměry i viditelný text velmi dobře odpovídá výše zmíněným nálezům z Německa z téhož časového horizontu. Na základě rekonstrukce předmětu (virtuální rozložení, viz *obr. 9*) lze předpokládat, že je na tabulce z Dřevíče, stejně jako na analogiích z Německa, uprostřed vyobrazen kříž (jeho otisk je částečně patrný na přední straně, viz *obr. 11*, pole 3A; *obr. 14*). Olovo je popsáno po celé ploše, některá slova jsou doprovázena symbolem kříže. Poněvadž je destička stále složená v původním stavu a mechanické rozvinutí by mohlo být riskantní, vidíme bohužel jen přibližně osminu celého textu. Jednotlivé řádky viditelné části nápisu na přední a zadní straně destičky (*obr. 9* pole 2A a 3A; *obr. 11*) na sebe díky složení navazují.

⁴ Viz *Gager 1992*, č. 119, *Wünsch 1907*, č. 7 a *TheDeMa* č. 582 (*Thesaurus Defixionum Magdeburgensis*) http://www-e.uni-magdeburg.de/defigo/wordpress/?page_id=6.

⁵ Dle sdělení Arnolda Muhla.

Obr. 12. Makro fotografie pole 2A, na němž čteme *dei contra fraud*.

Fig. 12. Macro photographic image of field 2A with the words *dei contra fraud*.

Obr. 13. Makro fotografie pole 3A, na němž čteme *callidi diaboli*.

Fig. 13. Macro photographic image of field 3A with the words *callidi diaboli*.

Obr. 14. Makro fotografie pole 3A, na němž čteme *adiuro albis*.

Fig. 14. Macro photographic image of field 3A with the words *adiuro albis*.

6.1. Čtení, překlad a interpretace textu

Na základě detailních makro fotografií obou stran amuletu s viditelným písmem (viz obr. 6; obr. 9 pole 2A a 3A a obr. 11–14) čteme:

Pole 2A (viz obr. 12)

- ř. 1 ...C...UM
- ř. 2 DEI CONTRA FRAUD
- ř. 3 + R
- ř. 4
- ř. 5
- ř. 6

Pole 3A (viz obr. 6, 13 a 14)

- ...CRUC...
- CALLIDI DIABOLI +
- AS + RISKAS + TR
- + ADIURO ALBIS QU
- M ET SPIRITUM SANC
- kříž s vepsaným H ... PE

Interpotační přepis:

- ř. 1: ...c...um???/...cruc(em)?... ...kříž?...
- ř. 2: *dei contra fraud(em)/ callidi diaboli +* ...boží proti obmyslnostem lstivého dábla...
- ř. 3: *+ r.../...as + riskas(=arescas?) + tr/* ...ať uschneš?...
- ř. 4: *+...adiuro albis qu(i)?.../* ...zapřísahám⁶ (tě) albe, který?...
- ř. 5: *(per patrem et filiu)m et spiritum sanc(tum)...* (při Otcí, Synovi) a Duchu svatém...
- ř. 6: kříž s vepsaným písmenem *h...pe*

⁶ Lat. *adiuro* „zapřísahám“ zde lze interpretovat spíše jako „zaháním/odháním“ tě.

Souvisle lze přečíst a přeložit jen následující úseky:

... *dei contra fraud(em) callidi diaboli* ... „... boží proti obmyslnostem lstivého ďábla ...“ – amulet měl pravděpodobně poskytnout svému nositeli boží ochranu proti ďábelským úkladům; ... *riskas* ... – neobvyklý výraz *riskas* je v textu z každé strany opatřen symbolem kříže, vznikl snad zkomolením latinského slovesa *aresco* „usychat“ (= *arescas*) tj. „ať uschneš“. Tento výraz je doložen také v rukopisu z 11. stol. z kláštera v Maria Laach⁷ v zařikadle proti nemoci (*Contra malum malannum*): *Item adiuro te per patrem et filium et spiritum sanctum ut amplius non crescas, sed arescas*. „Také tě zapřísahám při Otci, Synovi i Duchu svatém, ať dál nerosteš, ale (ať) uschneš.“ A v témže rukopisu také v rámci návodu na amulet proti ďáblu šípů (*Contra sagittam diaboli*)⁸ se tento výraz objevuje ve spojení *riscas rubries, riscas melones*, „ať uschneš (tj. zřejmě zmizíš) zarudnutí, ať vyschneš otoku“ (viz také kap. 7.);

Adiuro albis, qu(i) „zapřísahám (tě) albe, který?“ – *adiuro* zde patrně znamená „zapřísahám tě“ (tj. „odháním tě“). Toto latinské sloveso, jež odpovídá řeckému ἐξορκίζω, bylo již od dob antiky pevnou součástí magických formulí: setkáváme se s ním na latinských proklínacích tabulkách zvl. z Afriky od 2./3. stol. n. l., kde jsou vzývání démoni, aby uškodili konkurenčním závodním koním.⁹ Vyskytuje se také na křesťanských náhrobních nápisech z Itálie od 5./6. stol. n. l.¹⁰, u křesťanských autorů v souvislosti s exorcismem a na výše zmíněných pozdně antických a středověkých křesťanských olověných amuletech. Jeho významy mohou být v antice tyto: „stvrzovat, zesilovat výpověď (přísahou)“, „zapřísahat, snažně prosit, spoutat“.¹¹ U křesťanských autorů je nacházíme v souvislosti s exorcismem, viz např. Cyprianus, *De idolorum vanitate* 8: *Hi (daemones) tamen adiurati per Deum verum a nobis statim cedunt et fatentur et de obsessis corporibus exire coguntur*. („Tito démoni, pokud je zapřísaháme ve jménu pravého Boha, to poznají, ihned ustoupí, a jsou tak donuceni vyjít z těl těch, které posedli.“), viz také např. Lactantius, *Divinae Institutiones* 4.27: (*Daemones*) *adiurati per Christum de corporibus, quae obsiderint fugiant*. („[Démoni], zapřísahání při Kristově jménu prchají z těl, která posedli.“)¹²

⁷ Rukopis pochází z Universitäts- und Landesbibliothek Bonn, cod. membr. 218, fol. 41v (viz *Heim* 1892, 551).

⁸ Cod. membr. 218, fol 49v.; *Heim* 1892, 551.

⁹ Viz např. *Urbanová* (2014, č. 162, s. 273), proklínací tabulka z Hadrumeta 3. stol. n. l. (*Audollent* 1904, 396–399, nr. 289; dfx.11.21/22, B: *Adiuro te demon, quicumque es, et demando tibi ex (h)anc (h)ora, ex (h)anc die, ex (h)oc momento, ut equos prasini et albi crucies, o(c)cidas et agitatore(s) Clarum et Felice(m) et Primulum et Romanum oc(c)idas, collida(s) neque spiritum illis leringuas (=relinquas); adiuro te per eum, qui te resolvit (vitae) temporibus, deum pela(gicum, aerium...: Ιαω Ιαοδαω οορω αηηα*). („Zapřísahám tě, kdokoli jsi, demone a přikazuji ti, ať od této hodiny, od tohoto dne, od této chvíle trýzníš a zabiješ koně zeleného a bílého [týmu] a zabiješ i vozataje Klara, Felixe, Primula a Romana, ať je sražíš a necháš je bez dechu, zapřísahám tě při tom, kdo tě tehdy osvobodil [od strážní života?], při bohu moře a vzduchu.“). Následují řecká kouzelná slova, text je namířen proti čtyřem vozatajům a koním bílého a zeleného týmu.

¹⁰ Viz např. ICUR I 1468, Řím, 451 n. l.: *a]diu[ro] vos per C(h)ristum / ne mihi ad (=ab) aliquo vio/lentiam fiat et ne sepul/crum meum violeturn /...* („... zapřísahám Vás při Kristu, aby se nikdo na mně nedopustil násilí, a aby nikdo nepoškodil můj hrob ...“).

¹¹ Forcellini pod heslem *adiuro* uvádí: *Apud serioris aevi Scriptores adiurare aliquem est vehementer rogare, obtestari, juramento interposito, aut invocatione alicujus rei sacrae, aut carae. A Scriptioribus Ecclesiasticis ad exorcismos translatum est*. („U starších autorů znamená *adiuro* někoho snažně prosit nebo velmi žádat s připojením přísahy nebo vzývání nějaké svaté věci nebo něčeho, co je nám drahé. U křesťanských autorů je nacházíme v souvislosti s exorcismem.“). Viz Database of Latin Dictionaries (DLD) by CTLO, Brepols Publishers, Turnhout, 2016, exported from Forcellini Lex, accessed 2016-11-11.

Odtud se tato magická formule zřejmě rozšířila do lidových křesťanských magických praktik spojených s ochranou a léčitelstvím;

Albis (*alb, alber*) je oslovení alba¹³, tj. démona, elfa, viz také upřesnění *demonēs sive albes*, „démoni nebo albové“, na oloveném amuletu ze Šlesviku.¹⁴ Tyto tajemné bytosti – alby – chápe křesťanství jako satanské demony, kteří vyvolávají nemoci; *adiuro albis* pak překládáme „zapřísahám, resp. zaháním (tě) albe“ ... (*per*) *patrem et fil(iu)m et spiritum sanc(tum)* ... „při Otci a Synu a Duchu svatém“ (viz také kap. 7). Postava démona alba je doložena také např. na amuletu z Halberstadtu datovaném do r. 1142, jenž byl nalezen v hrobě asi osmiletého dítěte, v oblasti hrudní kostry. Amulet měl chránit chlapce jménem Tado. Alb je dále v textu nazýván také *diabolus vel satanas*. Pro srovnání uvádíme celý text tohoto amuletu s českým překladem¹⁵:

+ *In nomi/ne patris (et) [f]ilii (et) sp(iritu)s / s(an)c(t)i (et) in nomine d(omi)ni // n(ost)ri ih(es)u (christi). Adiuro te / alb(er) qui [v]ocaberis dia//bolus v(e)l sat[anas] p(er) p(atrem) / (et) filiu(m) [et] sp[iritu]m s(an)c(tu)m (et) // p(er) om(ne)s ang(e)los (et) arca(n)g(e)los p(er) xii apostol//os (et) p(er) xii p(ro)phetas / (et) p(er) xxiiii senio(re)s // (et) p(er) cclxiiii mil(ia) Inno/cent(i)[um] non ha//beas potestat[em] in / [- - -] i[sta] // [- - -] lica / [- - -] //dere aut [- - -] / famulu(m) de[i] // TADO. N[e] no/cere p[o]jssis non // [in] die neq(ue) in [n]octe / non in [...] sic neq(ue) // non bibendo [ne]q(ue) man/ducand[o - - -] // in stanti[- - -] / [ne]q(ue) sedendo // [- - -] / neq(ue)[- - -] loco [- - -] // [- - -] lere / nec anima(m) condem(n) [.] // [- - -] Coniuro te [- - -] s(an)c(t)e marie fac ad illum [- - -] non possis [- - -] / mcxlii [- - -] mini*

(„Ve jménu otce a Syna a Ducha svatého a ve jménu pána našeho Ježíše Krista. Zapřísahám (tj. odháním) tě albe, jenž budeš nazýván dábel nebo Satan při Otci a Synu a Duchu svatém a při všech andělech a archandělech, při dvanácti apoštolech a při dvanácti prorocích a při čtyřiaadvaceti starcích¹⁶ a při 264 tisících nevíňátek, abys neměl moc ... služebníka božního Tado.¹⁷ Abys [mu] nemohl škodit, ani ve dne ani v noci, ani ..., ani při pití, ani při jídle ... ani když stojí(?), ani když sedí(?) [Dále je text značně porušen, takže jej nelze souvisle přeložit] ... ani v místě(?), ... ani duši neztratí(?) ... Zapřísahám tě ... svaté Marie ... udělej ... k němu ... [ať] nemůžeš, [v roce] 1142 [našeho] pána.“)

Také v případě textu amuletu z Dřevíče lze předpokládat podobné ochranné formule i přítomnost jména nositele.

¹² Viz Database of Latin Dictionaries (DLD) by CTLO, Brepols Publishers, Turnhout, 2016, exported from Forcellini Lex, accessed 2016-11-11.; a dále Cross Database Searchtool, Brepols Publishers, Tournhout, 2015, Lactantius, accessed 2016-12-26.

¹³ Slovník německých pověstí (*Bächtold-Stäubli – Hoffmann-Kryer 1927–1942*, 1082) uvádí ve spojitosti s vírou v alby (něm. Alben, Elben), že se jedná o nesouroudou, nejasně vymezenou skupinu tajemných bytostí, které nemusejí být nutně zlé, viz také *Muhl – Gutjahr* (2013, 35). Srov. také německý výraz Albraum – „zlý sen, noční můra“.

¹⁴ Viz *Muhl – Gutjahr* 2013, 51, čtení dle *Gastgeber – Harrauer* 2001, 217.

¹⁵ Text byl poprvé publikován v r. 2013 (*Muhl – Gutjahr* 2013, č. 5), zde vycházíme z nového čtení: *Fuhrmann* 2014, 3. Amulet je větších rozměrů (85 × 138 mm), na vnitřní straně je uprostřed vyobrazen Ježíš Kristus na kříži (viz *Muhl – Gutjahr* 2013, 34).

¹⁶ Viz Apoc. 19,4 ... *ceciderrunt seniores viginti quattuor et quattuor animalia et advoraverunt Deum sedentem super thronum* ...

¹⁷ Text je v těchto místech značně porušen, démon nemá mít moc něco udělat nositeli amuletu jménem Tado, porušené sloveso, jež končí na ...*dere* by snad mohlo být doplněno jako (*per*)*dere* ve smyslu „zahubit, zničit“.

7. Analogické nálezy v evropském kontextu

Jak je z textových paralel doložených na amuletu z Dřevíče patrné, dochovalo se ve středověkých rukopisech značné množství různých zaklínání či zaříkadel, která byla určena jednak k ústnímu použití, měla tedy být pouze vyslovena, tak také explicitně k tomu, aby byla zapsána a použita jako amulet. Nejobsáhlejší sbírkou těchto magických formulí proti nemocem a jiným neštěstím, která zachycuje pramenný materiál od raného středověku až do nové doby, představuje dosud nevydaný drážďanský „Corpus der deutschen Segen und Beschwörungsformeln“ s 28 000 hesly (*Schulz 2003*, 10).

Velké množství dokladů středověkých zaříkadel je překvapivé, uvážíme-li, že v křesťanské teologické literatuře byly textové amulety stejně jako jiné pohanské a magické praktiky výslovně zakázány již od doby sv. Augustina. Přesto se po celý středověk opakovaně setkáváme s kritikou amuletů ze strany církve. Vzhledem k tomu, že sepsání amuletu vyžadovalo znalost latiny a Bible, lze předpokládat, že je vyhotovovali klerici. To potvrzují také ojedinělé zmínky z pozdního středověku (viz *Simek 2011*, 29; *Skemer 2006*, 157). Tzv. *Homilia de sacrilegiis* (Homilie o rouhačství)¹⁸, datovaná do 8.–9. století, zmiňuje kromě jiných materiálů také pergamen a olověné tabulky, na něž mohl být text amuletu zapsán (viz *Skemer 2006*, 33). Amulety na pergamentu, který snadno podléhá zkáze, se dochovaly jen ojediněle (viz kap. 8.), a to převážně v kontextu středověkých rukopisných sbírek v klášterních knihovnách.¹⁹ Nálezy olověných amuletů jsou pak často pro archeology obtížně identifikovatelné. Vycházíme-li z předpokladu, že se paralelně používaly ke zhotovení amuletů jak organické, tak neorganické materiály (s regionálně podmíněnými odlišnostmi), a že se amulety často nosily jen po určité dobu, dochovalo se do dnešních dnů velmi málo materiálních dokladů těchto středověkých magických praktik.

Amulet z Dřevíče můžeme na základě použitého materiálu, formy, způsobu složení i obsahu textu přiřadit ke zvláštní skupině olověných amuletů datovaných do 11.–13. století. Do této skupiny náleží také výše zmíněné amulety ze Šlesviku a Halberstadtu (viz kap. 6.1.), stejně jako další doklady ze středního Německa a také několik amuletů z Dánska (*Muhl – Gutjahr 2013*, 78–85). Všechny tyto amulety byly nevratně složeny²⁰, avšak nikdy podle přesně stejného schématu.²¹ Způsob složení olověného amuletu z Dřevíče nejvíce odpovídá způsobu manipulace s olověnými destičkami z lokalit Halberstadt a Klein-Dreileben (viz *Muhl – Gutjahr 2013*, 21, 59). V případě těchto amuletů byl olověný plech nejprve přeložen na polovinu uprostřed, nikoli složen směrem ze stran ke středu (na třetiny, viz kap. 4.; *obr. 9*). Po složení měl olověný amulet vhodný rozměr k nošení na těle a zároveň byla magická formule „chráněna“ před další nevhodnou manipulací nebo poškozením. Účinnost těchto amuletů pravděpodobně nesouvisela s čitelností nebo srozumitelností textu, ale s trvalou kouzelnou mocí vlastní posvátným slovům na amuletu, díky jejich vyslovení či zapsání. Některé amulety (např. ze Šlesviku, viz kap. 6.1.) citují začátek Evangelia podle sv. Jana: „*in principio erat verbum...*“, a odvolávají se tak přímo ke stvořitelské moci slova božího

¹⁸ Stiftsbibliothek Einsiedeln, cod. 281, 101–108.

¹⁹ *Skemer (2006, passim)* uvádí doklady z 13.–15. stol. z Francie, Itálie a Anglie.

²⁰ Viz také podobné manipulace s olověnými proklínacími tabulkami v antice, které byly nejčastěji srolovány (*Urbanová 2014*, 42).

²¹ Doposud nebyly nalezeny dva amulety složené stejným způsobem.

(viz Willer – Knauber 2016, 51). Slovo a jím označovaná věc k sobě totiž na základě představ sympatetické magie patří a jsou schopny se navzájem ovlivňovat (Schulz 2003, 13).

Na rozdíl od pozdně středověkých amuletů, jejichž texty jsou často formulovány jako modlitby resp. prosby o boží pomoc (viz dále kap. 8.), setkáváme se u středověkých křesťanských amuletů z 11.–13. století se zapřísahací formulí (*adiuro/coniuro*), tedy s přímým oslovením personifikovaného „zla“, které je s pomocí nebeských mocností zaháněno. Na amuletu z Dřevíče jmenovaní temní duchové – albové, bytosti z germánské mytologie, kteří na amuletech figurují jako původci nemocí, jsou v textech jiných amuletů ztotožňováni s demony nebo čerty. Kromě výše citovaných amuletů se objevují také např. na amuletu z Romdruhu v Dánsku: *elvos vel elvas aut demones*. Mimoto se s alby setkáváme také ve středověkých rukopisech německé a anglosaské provenience, a to v textech zaříkadel (Simek 2011, passim). Skutečnost, že je tato démonická bytost doložena také v textu amuletu z Dřevíče *adiuro albis*, může ukazovat na spojitost nebo ovlivnění německými lidovými magickými představami a také naznačovat, že amulet nebo jeho pisatel mohli pocházet z oblasti dnešního Saska.

8. Analogie magických textů v českém prostředí

Složení plechu odpovídá způsobu, jakým byly ve své době skládány dopisy na pergamenu, s tím, že olovený amulet má přirozeně vyšší váhu a tloušťku. Za analogii z českého území lze zřejmě považovat třikrát přeložený proužek pergamenu z 1. pol. 14. století, nalezený v roce 1890 ve skulině pod omítkou v lodi baziliky sv. Jiří na Pražském hradě. Z latinského textu vyplývá, že patřil jistě Dobroslavě, které měl pomoci proti zimnici (Nováček 1901, 353–354). Autor interpretuje osobu nositelky jako svatojiřskou jeptišku, snad na základě označení „*famula dei*“²², jež se vyskytuje v textu amuletu. Tuto domněnku však nepokládáme za dostatečně podloženou, označení *famulus* je dokumentováno na amuletech z Německa pro označení jejich majitelů (viz např. amulet z Halberstadtu, kap. 6.1.) a ve středověku bylo obvyklé pro všechny křesťany. Také místo nálezu ve stěně basiliky, nesvědčí o tom, že by zmíněná Dobroslava byla jeptiškou: amulet tam mohl uschovat kdokoli, kdo měl do kostela přístup.

Metodický list na pergamenu Štěpána z Roudnice (†1365), vikáře arcibiskupa Arnošta z Pardubic a litoměřického arcijáhna, v souboru otázek a odpovědí s titulem *Quaestiunculae* adresovaném podřízeným církevním pastýřům mj. označuje za pohanské pověry magické formule proti bolestem, které byly psány na ovoci, plodu vavřínu, oplátkách i olovených destičkách (viz Šmahel 1990, 37–38). Teprve nedávno byl publikován další pozdně středověký amulet na pergamenu ze sbírek v Austinu (Texas)²³, datovaný také do 14. století. Text tohoto amuletu, ilustrován barevnou miniaturou, je podstatně podrobnější, než výše zmíněný pražský pergamen. Měl chránit tělo a duši svého majitele před veškerým zlem a nebezpečím (... *custodi me famulum tuum Wenczlinum ab omni malo* ...). Podle jména osoby, kterou měl chránit: „Wenczlinus“ by tento amulet také mohl pocházet z českých zemí

²² Citované místo v latině: ... *sit huic famulae dei remedium. Amen.* „Budiž této služebnici boží lékem. Amen.“ (Nováček 1901, 353).

²³ Austin, University of Texas, Harry Ransom Humanities Research Center, Popular Imagery Collection, box 11, no. 422.

(viz *Skemer 2015*, 135–137). Přesto zůstává nový nález z Dřeviče zatím jediným dokladem olověného amuletu z Čech a zároveň zdejší nejstarším svědectvím o užívání tohoto speciálního typu křesťanské magie.

9. Paleografický rozbor textu

Písmo nalezené tabulky prozrazuje, že jde o zběžný a ne příliš pečlivý produkt, který svými vnějšími znaky odpovídá doposud známým a publikovaným olověným nápisovým amuletům popsaným křesťanskými zaklínacími texty (viz *Muhl – Gutjahr 2013*, passim). Jak celkový charakter písma, tak duktus jednotlivých liter je pochopitelně ovlivněn použitou psací látkou (olovo), nicméně i tak lze tento grafický projev srovnat se zběžnější pozdně románskou knižní produkcí a jejím písmem. Soudobá nápisová materie vzhledem ke své dominantní majuskulitě nepřichází v tomto ohledu jako srovnávací materiál v úvahu. Text sám neposkytuje žádné pevnější záchytné body pro dataci, navíc je doposud přístupná jen jeho velmi malá část, musíme se tudíž omezit toliko na hrubou dataci opřenu o interpretaci chronologicky relevantních jevů v grafice vizuálně přístupné části.

K chronologicky progresivním jevům náleží vlasové patky na koncích dřívků písmen „a“, „b“, „d“ (*callidi*), „h“, „l“ (*callidi*) a „t“ (*et*), tytéž patky nalézáme na posledním, koncovém dřívku litery „m“ (*spiritum*). Tyto jevy jsou prvními stopami gotizace použitého písma. Naopak hranatou (a dvěma tahy tvořenou) podobu písmene „o“ (*diaboli*) stejně jako zahrocená bříška písmen „b“, „d“ a „p“ můžeme přičíst na vrub psací látce a technice rytí dotyčného textu (*obr. 12; 13; 14*). Pro bližší časové zařazení je nicméně příznačná absence kulaté („gotické“) formy písmene „d“ a rovněž kulatého „s“, písmeno „s“ se v textu (soudě jen dle viditelné pasáže!) vyskytuje výhradně ve své dlouhé podobě (*spiritum, albis*). Tzv. Meyerovy ligatury (gotické nexy) se v textu rovněž nenacházejí. Právě uvedené rysy naopak vycházejí ještě z předgotické písmové tvorby.

Použitá, do kovu zlehka rytá minuskula, v níž se vyskytuje jen minimální množství zkratek, a to zkratek velmi obecných a běžně používaných, bez jakékoli provenienční či chronologické konotace, prozrazuje nepřilíš školenu a v grafické tvorbě méně zběhlou ruku svého tvůrce. Vzhledem k tomu, že výše popsaná směs progresivních a konzervativních rysů je charakteristická pro pozdní karolínskou minuskulu vyskytující se ve středoevropském prostoru v průběhu 1. poloviny 12. století, můžeme nalezený olověný artefakt na základě použitého písma datovat do raného 12. století. Bližší paleografické dataci by pomohlo zpřístupnění zbývajících textových pasáží této památky.²⁴

10. Závěr

V roce 2014 byl na zalesněném západním svahu polykulturního hradiště v pomístní poloze Na Dřeviči (k. ú. Kozojedy, okr. Rakovník) při jednom z pravidelných průzkumů nalezen olověný amulet s vyrytým latinským textem. Jedná se o křesťanský amulet, který měl svého

²⁴ Podíl D. Havla (kap. 9) byl vypracován v rámci specifického výzkumu na FF MU: MUNI/A/1087/2016 Tradice a inovace ve zpřístupňování historických pramenů III.

nositele zřejmě chránit před démony a nemocemi, jak naznačuje část viditelného latinského textu. Jeho podoba odpovídá analogiím nalezeným v Německu a ve Skandinávii převážně v hrobových kontextech datovaných do období 11.–13. století. V souvislosti s významnou etapou Dřevíče v raném středověku doloženou jak nálezy např. stříbrných mincí (islámský dirham z 2. poloviny 10. století, denáry přemyslovských ražeb z 10.–11. století), bronzových záušnic, stříbrných perel, bronzového enkolpion, tak i písemnými prameny zmiňujícími hradiště od počátku 11. století, lze uvažovat, že amulet rovněž náleží raně středověkému kontextu lokality. Na základě paleografické analýzy písma byl amulet datován do raného 12. století.

Spektrální analýzy materiálu ukázaly, že předmět byl vyroben z téměř čistého olova, jehož oxidy způsobily během dlouhodobého pobytu v zemi značnou povrchovou korozi. Mikroskopické snímky a detailní makro fotografie pak odhalily strukturu amuletu a postup složení olověného plechu, který napovídá, že text měl zůstat skrytý. Konstrukce artefaktu o velikosti 3,4 × 4,3 cm spočívající v několikerém přeložení olověného plechu do podoby, jež připomíná soudobou úpravu pergamenových dopisů, neumožňuje přečtení celého textu, ale na viditelných dvou stranách, které byly odkryty díky korozi vnějších stěn. Lze číst část křesťanské formule v karolínském minuskuli. Viditelné části textu lze jen částečně souvisle přeložit: ... *dei contra fraud(em)/ callidi diaboli* ... „... boží proti obmyslnostem Istivého ďábla ...“ ... *riskas (=arescas?...) „... ať uschneš?“* ... *adiuro albis qu(i)?* „zapřísahám (tě) albe, který?“ ... (*per patrem et filium et spiritum sanc(tum)*) ... „... (při Otci, Synovi) a Duchu svatém ...“.

Text jasně ukazuje, že se jedná o křesťanský amulet, který lze přiřadit do skupiny olověných amuletů z 11.–13. století známých z území Německa. Odhalení a přečtení celého nápisu např. tomografickým měřením má pro olověný amulet klíčový význam, jak se to ukázalo v případě německých a severských analogií. Jednak může objasnit přesný účel předmětu (proti čemu má nositele chránit), poskytnout informace o jeho majiteli (jméno) a umožnit také amulet přesněji zařadit do dobového kontextu magických předmětů. Informace obsažené v textu amuletu by nás mohly dovést také k místu jeho vzniku. I přes doklady zpracování olova v poloze Na Dřevíči v období raného středověku (olověná kolečka se středovým otvorem) je více než pravděpodobný původ amuletu mimo české území. Magické texty nejsou ve středověku v českém prostředí zřejmě nijak výjimečné. Ještě ve 14. století jsou zmiňovány a za pohanské pověry označovány magické formulky proti bolestem, které byly psány na ovoci, plodu vavřínu, oplátkách i olověných destičkách. Doloženy jsou však zatím pouze dva nálezy na pergamenu s latinským textem, což lze zřejmě přičíst malé odolnosti materiálu. Jedná se o amulet nalezený ve zdi basiliky sv. Jiří na Pražském hradě, který měl nositelce pomoci od zimnice a o středověký amulet na pergamenu ze sbírek v Austinu v Texasu, datovaný také do 14. století, který měl chránit tělo a duši svého majitele před veškerým zlem a nebezpečím. Olověný amulet z Dřevíče je tedy první nález svého druhu na českém území, a proto je nutné hledat nové metody vedoucí k přečtení zbyvajících textu ukrytého uvnitř a předmět šetrně konzervovat.

Zkratky

- dfx: *Kropp, A. 2008.*
 TheDeMa: Thesaurus Defixionum Magdeburgensis, <http://www-e.uni-magdeburg.de/defigo/thedema.php> (last access 12 December 2016).
 ICUR: Inscriptiones Christianae Urbis Romae, <http://www.roger-pearse.com/weblog/2012/06/30/icur-inscriptiones-christianae-urbis-romae-online/> (last access 12 October 2016).
 OLD: *Glare ed. 1968–1976.*

Prameny a literatura

- Audollent, A. 1904: Defixionum tabellae. Paris: Albert Fontemoing.*
Bächtold-Stäubli, H. – Hoffmann-Krayer, E. 1927–1942: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin: Walter de Gruyter.
Blažková, K. 2014: Nové nálezy z hradiště Dřevíč (k. ú. Kozojedy, o. Rakovník) a přilehlého okolí v hraniční oblasti okresů Rakovník a Louny. In: J. Havrntal ed., Sborník ke 125. výročí založení Oblastního muzea v Lounech k počtě PhDr. Bedřicha Štaubera, Louny: Oblastní muzeum Louny, 53–58.
Blažková, K. – Novák, V. – Smíšek, K. – Šámal, Z. 2014: Zlomek sámánovské mince objevený na hradišti Dřevíč (okr. Rakovník) v kontextu raně středověkých českých a moravsko-slezských nálezů islámského stříbra. Numismatický sborník 28/1, 43–56.
Bretholz, B. ed. 1923: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum NS II. Berolini: Apud Weidmannos.
Bubeník, J. 1975: Kozojedy, okr. Rakovník. In: Výzkumy v Čechách 1972, Praha: Archeologický ústav ČSAV, 81.
Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
Čverák, L. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha: Nakladatelství Libri.
Droberjar, E. – Stolz, D. 2005: Nové nálezy germánských a slovanských spoz z 5. a 7. století ve středních Čechách. Archeologie ve středních Čechách 9/2, 523–530.
Forcellini, E. 1965: Lexicon totius Latinitatis ab E. Forcellini. 4. vyd. Bononiae: Forni.
Fuhrmann, H. 2014: Die Inschriften der Stadt Halberstadt. Die deutschen Inschriften 86. Leipziger Reihe 5. Wiesbaden: Reichert Verlag.
Gager, J. 1992: Curse Tablets and Binding Spells from the Ancient World. Oxford: Oxford University Press.
Gastgeber, C. – Harrauer, H. 2001: Ein christliches Bleiamulett aus Schleswig. In: V. Vogel Hrg., Ausgrabungen in Schleswig 15, Neumünster: Wachholtz, 207–226.
Glare, P. G. W. ed. 1968–1976: Oxford Latin Dictionary. Oxford: Oxford University Press.
Heim, R. 1892: Incantamenta magica graeca latina. Jahrbücher für klassische Philologie Suppl. 19, 463–575.
Kabát, J. – Moucha, V. 1975: Kozojedy, okr. Rakovník. In: V. Moucha ed., Výzkumy v Čechách 1971, Praha: Archeologický ústav ČSAV Praha, 61.
Knor, A. 1950a: Zpráva 6401/1950. Ms. depon. in archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha.
Knor, A. 1950b: Zpráva 6858/1950. Ms. depon. in archiv Archeologického ústavu AV ČR, Praha.
Kropp, A. 2008: Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln. Speyer: Kartoffeldruck-Verlag Kai Brodersen.
Maixner, J. 2015: Report of measurement and analysis. Prague: Institute of Chemical Technology.
Muhl, A. – Gutjahr, M. 2013: Magische Beschwörungen in Blei. Inschriftentäfelchen des Mittelalters aus Sachsen-Anhalt. Kleine Hefte zur Archäologie in Sachsen-Anhalt 10. Halle: Harald Meller.
Nováček, V. J. 1901: Amulet ze XIV. století nalezený v chrámu sv. Jiří na Hradě Pražském. Český lid X, 353–354.
Piž, J. L. 1909: Starožitnosti země České díl III, svazek 1. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Společnost Musea Království českého.
Profantová, N. – Stolz, D. 2009: Nový relikviařový křížek z hradiště Dřevíč (ob. Kozojedy). In: P. Maříková Vlčková et al. eds., My Things Changed Things. Social Development and Cultural Exchange in Prehistory, Antiquity, and the Middle Ages, Prague: Český egyptologický ústav, 199–210.
Profantová, N. – Stolz, D. – Videman, J. 2012: Kovové ozdoby a mince z hradiště Dřevíč, okr. Rakovník. Archeologie západních Čech 4, 29–36.

- Prokop, K. 1911: Archeologické potulky po lounském Podlesí. Obzor II, 14–30.
- Šabl, V. 1973: Daliborovy Kozojedy a hradiště Dřevíč. Nové Strašecí: Vlastivědné muzeum Novostražeka v Novém Strašecí.
- Sedláček, A. 1998: Místopisný slovník historický království českého. Praha: Argo.
- Schulz, M. 2003: *Beschwörungen im Mittelalter*. Heidelberg: C. Winter.
- Šimek, R. 2011: Elves and exorcism. Runic and other lead amulets in medieval popular religion. In: D. Anlezark ed., *Myths, legends and heroes. Essays on Old Norse and Old English literature in honour of John McKinnell*, Toronto: University of Toronto Press, 25–52.
- Skemer, D. 2006: *Binding Words. Textual Amulets in the Middle Ages*. University Park: Penn State University Press.
- Skemer, D. 2015: Magic Writ: Textual amulets worn on the body for protection. In: A. Kehnel – S. Panagiotopoulos Hrsq., *Schriftträger – Textträger. Zur materialen Präsenz des Geschriebenen in frühen Gesellschaften*, Berlin – München – Boston: De Gruyter, 127–150.
- Smrž, Z. 1991: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Pokus o sidelné historické hodnocení. *Archeologické rozhledy* 43, 63–89.
- Ševětinský, J. E. Ch. 1905: Dřevíč, bývalý župní hrad na Lounsku. Písek: Th. Kopecký.
- Šmahel, F. 1990: Silnější než víra: magie, pověry a kouzla husitského věku. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 30/2, 31–51.
- Tomlin, R. S. O. 1997: „Sede in tuo loco“: A fourth-century uterine phylactery in Latin from Roman Britain. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 115, 291–294.
- Urbanová, D. 2014: Latinské proklínací tabulky na území římského Impéria. Brno: Host.
- Veselý, Z. 2005: Arnulf, vévoda bavorský v Čechách. *Numismatické listy* LX, 141–142.
- Willer, L. – Knauber, K. 2016: Amulette – Verborgene Beschützer. *Spektrum der Wissenschaft SPEZIAL. Archäologie – Geschichte – Kultur* 3/2016, 47–51.
- Wocel, J. N. 1868: *Pravěk země České*. Praha: Královská česká společnost nauk.
- Woldřich, J. 1889: *Beiträge zur Urgeschichte Böhmens, Vierter Teil*. Wien: Selbstverlag des Verfassers.
- Wünsch, R. 1907: *Antike Fluchtafeln*. Bonn: Marcus & Weber.

A medieval lead amulet from the Dřevíč hillfort in Central Bohemia

A lead amulet with an engraved Latin text was found using a metal detector in 2014, during a regular investigation on the wooded hillsides of the multicultural hillfort at the Na Dřevíči location (cadastral territory of Kozojedy, Rakovník district). The Christian amulet was meant to protect its wearer against demons and disease, as part of the visible Latin text suggests. The form of the amulet is consistent with parallel artefacts discovered in Germany and Scandinavia, often in grave contexts dating to the 11th–13th century. In connection with an important stage of the Dřevíč hillfort documented not only by finds of silver coins, bronze temple rings, silver pearls, a bronze engolpion, but also in written sources mentioning the local fortress in the 11th–12th century, the amulet find can be dated to the same period. Based on a palaeographic analysis of the letters, the amulet can be dated to the early 12th century.

Spectral analyses of the material showed that the artefact was made from nearly pure lead. Microscopic images and the detailed macro photographs then revealed the structure of the amulet and procedure used for folding the lead sheet, which proves that the text was to remain concealed. Although the form of the inscribed lead sheet folded into the shape of a small rectangle (3.4 × 4.3 cm) does not permit the reading of the entire text, part of the Christian formula in late Carolingian minuscule can be read on the two visible sides uncovered as a result of the corrosion of the outer layers. The visible parts of the text can only partially be continuously translated: *...dei contra fraud(em)/ callidi diaboli...* “...God against the maliciousness of the scheming devil...” *...riskas (=arescas?)* “...may you wither!(?)” *...adiuro albis qu(i)* “I implore (you) albis who...” *per patrem et filium et spiritum sanc(tum)*... “... (upon the Father, Son) and Holy Spirit...”.

The text indicates that it is a Christian amulet that can be classified in the group of lead amulets from the 11th–13th century from Germany. The exposure and reading of the entire inscription (e.g. by tomographic measurement) is of major importance for the lead amulet, as was seen in the case of German and Nordic parallels. This work could clarify the specific purpose of the artefact, provide information on its owner and make it possible to determine the amulet's connection to the period context of magic objects and incantations. Despite the evidence of lead processing at Dřevíč in the Early Middle Ages, it is probable that this amulet is a rare find in Czech territory and that it likely is of foreign origin.

Magical texts are not unknown in the Czech environment of the Middle Ages: magical formulas against pain, written on fruit, laurel, wafers and on lead tablets were still regarded as pagan superstitions in the 14th century. An amulet found in the wall of St George's Basilica at Prague Castle was to help its wearer against fever, while a medieval amulet on parchment from the collections in Austin (Texas), also dated to the 14th century was to protect the body and soul of its owner against all evil and danger. Nevertheless, the amulet from Dřevíč is the first find written on a lead sheet in the Czech Lands, and is also considerably older. It is therefore necessary to search for new methods for reading the remaining text hidden inside and for sensitively conserving the artefact.

English by *David J. Gaul*

KATEŘINA BLAŽKOVÁ, Muzeum T. G. M. Rakovník, Vysoká 95, CZ-269 01 Rakovník; archeolog@muzeumtgm.cz
DALIBOR HAVEL, Ústav pomocných věd historických a archivnictví FF MU v Brně, A. Nováka 1, CZ-602 00 Brno; havel@phil.muni.cz

KONRAD KNAUBER, Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Heidelberg, Marstallhof 4, D-69117 Heidelberg; konrad.knauber@zaw.uni-heidelberg.de

ZDENĚK ŠÁMAL, Ústav pro archeologii, FF UK Praha, Celetná 20, CZ-116 36 Praha 1; zsamal@centrum.cz
DANIELA URBANOVÁ, Ústav klasických studií FF MU v Brně, A. Nováka 1, CZ-602 00 Brno

urbanova@phil.muni.cz